

ŞEYHÜLİSLAM BAHAYÎ VE DİVANI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Arş. Gör. Erdoğan ULUDAĞ*

Bahayî Efendi, Osmanlı Devleti'nin 32. şeyhülislâmı, 17. yüzyılın seçkin ule-masından alim ve şair bir şahsiyettir. Asıl ismi Mehmed Olup, İstanbul'da doğmuştur. Tezkire sahibi Safayî'nin Bahayî'den bahsederken "... ism-i şerifleri Meh-med'dür ... Vücûd-ı bihbûdları aşîyân-ı hümâ-yı devlet olan İstanbul'dan zuhûr itmiştir..."¹ demesi ve Müstakimzâde'nin Bahayî'den "şehridür..."² diye söz etmesi bu bilgileri doğrulamaktadır.

Bahayî'nin doğum yılıyla ilgili olarak çeşitli kaynaklarda; 1004 (1595) ve 1010 (1601) olmak üzere 2 ayrı tarihe rastlanmaktadır. Şairin gerek kendi devrinde ve gerekse sonraki devirlerde yazılan biyografik eserlerden; İbrahim Hasib'in "Şakayık Zeyli"³nde ve Şeyhî Mehmed'in "Vekayiu'l-Fudala"⁴sında doğum tarihi "... bin on hududunda..." şeklinde başlayan cümlelerle ifade edilmiştir.

Müstakimzâde Süleyman Sadettin'in edebiyat tarihimiz açısından önemli ve güvenilir iki kaynağı olan "Mecelletü'n-Nisâb"⁵ ve "Tuhe-i Hattatın"⁶ adlı eserle-rinde Bahayî'nin 54 yaşındayken vefat ettiği açık olarak verilmektedir. Şairin ölüm tarihi 1064 (1654)'dür. 54 yaşındayken öldüğüne göre; doğum tarihinin 1010 (1601) olduğuna şüphe yoktur.

Buna karşılık Bahayî'nin çağdaşı olan Katip Çelebi'nin "Fezleke" isimli eserinde ve Naimâ Tarihi⁴'nde, şairin ölüm tarihinde yaşı, "altmışa yakındı" denerek, yaklaşık bir ifadeye yer verilmektedir. Tahminimize göre 1004 (1595) tarihini veren sonraki devir tarih ve biyografi yazarları bu ifadeye itibâr etmişlerdir.⁸

Bütün bunları dikkate aldığımızda Bahayî'nin doğum tarihinin 1010 (1601) yılı olduğunu söylemek kanaatimizce doğrudur.

Bahayî; ilim, kültür ve içtimâî mevki bakımından yüksek bir aileye mensup-tur. Babası Tacût-Tevarih sahibi Hoca Sadettin Efendi'nin dördüncü oğlu olan Rume-²li Kazaskeri Aziz Efendi'dir. Bu sebeple "Azizzâde"⁹ ünvanıyla da anılır. Annesi de Ebussuudzâde Mustafa Çelebi'nin kızıdır. Bahayî, ailesi tarafından yüksek bir kültür ve sosyal seviyeye sahip olmuş, en ileri ilim müesseselerinden ve alimlerinden devri-nin gerektirdiği usûl ve ölçülere uygun olarak tam bir eğitim ve öğretim görekerek yetişmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra müderris olup, 1630 yılına kadar İstanbul'un çeşitli medreselerinde bu görevini yükselerek sürdürdü. Meslek hayatı oldukça hareketli ve hadiseli geçti. XVII. Asır osmanlı ilim, idare ve siyaset adam-larının pekçoğunun yaşantısında görülen ve zamanın içtimâî, siyasî ve idarî

yönetimindeki bozuklukların bir tezahürü olan tayin, terfi, azil ve sürgünleri O'nun hayatında da görmek mümkündür.

1633 yılında hayatının en acılı ve sıkıntılı sayılabilecek bir döneminin başlangıcına sebep olan Halep kadılığına tayin edildi. Halep valisi Ahmed Paşa ile geçinemeyen Bahayî, bu valinin "keyif verici maddelere düşkün olduğu, tütün çubuğunu elinden düşürmediği, adli ve idari görevleri yerine getiremeyeceği" şeklindeki ağır ithamlarına maruz kaldı. Bu ihbar üzerine zaten tütün içmeyi şiddetle yasaklamış olan Sultan IV. Murad, Bahayî'yi görevden aldı ve Kıbrıs'a sürgün etti. Burda bir yıl süreyle kalan şair geçim sıkıntısıyla zor günler yaşadı... İşte bu sürgün günlerinde affedilmesi için dilek ve yakarış dolu "Niyaznâme" adlı mesnevisini yazıp Sultan IV. Murad'a sundu. Bunun üzerine 1636 da affedilerek İstanbul'a dönmesine müsaade edildi.

1638 yılında yeniden göreve çağrıldı ve Şam, 1644'de Edirne, 1645'de İstanbul kadılıklarında bulundu. 1646'da Anadolu kazaskeri olan Bahayî, bir ay sonra da Rumeli kazaskerliğine atandı. Aynı yıl bu görevinden azledildi. Kısa bir süre açığa kaldıktan sonra tekrar Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bu görevi devam ettiği sırada 18 Temmuz 1649'da Şeyhülislâmlık mertebesine yükseldi. Ancak gerek devlet ve ordu kademelerinden, gerekse -sadrızamlar da dahil olmak üzere- saray çevresinden tayin, terfi konusunda kişisel istekler ve kayırma beklentileri başladı. Bahayî bu istekleri yerine getirmediği için sözü edilen çevrelerce aranan bir adam olmaktan çıktı. Ayrıca makamına göz dikenler de vardı. Bu sebeplerden Bahayî'yi görevinden almak için çareler aranmaya başlandı. Tütün içmenin haram olmadığına dair verdiği bir fetva aleyhine bir delil olarak kullanılmak istendi. Fakat onu şeyhülislâmlıktan eden asıl olay; İzmir kadısı Haşimîzâde'nin bir İngilizin, İngiltere konsolosundan 200 akçe alacağı olduğunu ileri sürmesi üzerine zuhûr etti. Haşimîzâde, konsolosu sorguya çekmek isteyince konsolos, bunun iki devlet arasındaki kapitülasyon hükümlerine aykırı olduğunu bahane ederek mahkemeye saygısızlıkta bulunmaya başladı. Şeyhülislam Bahayî bu olay üzerine İngiliz elçisinden konsolosun görevine son vermesini istedi. Fakat olumlu cevap alamayınca elçiyi kendi konağında hapsedirdi. Fırsatı kaçırmayan ağalar toplanıp şeyhülislâmın görevden alınmasını istediler. Bu istek önce reddedildi ama ikincisinde onaylandı ve 1651 de görevinden azledilerek Midilli'ye sürgün edildi. Yerine de uzun zamandır şeyhülislam olabilmek için uğraş veren Karaçelebizâde Abdülaziz getirildi. 1652'de ikinci defa şeyhülislam tayin edildi. Bahayî'nin ikinci şeyhülislâmlığı kendi kuruluşu içinde kalan bazı küçük tayin ve terfi anlaşmazlıkları dışında ilkinde kıyasla daha sakin geçti. Zaten kendisi de eskisi gibi meselelere fazla karışmayıp, işleri daha çok çevresinden yakın saydığı kişilere bıraktı. Ölüm tarihi olan 4 ocak 1654'e kadar bu görevde kaldı. Ölüm tarihi konusunda bütün kaynaklarda müştereklik vardır. Ölüm sebebi ise zamanın ağır ve çok tehlikeli boğaz hastalığı olan "hunnak"tır. Hastalandıktan sonra 3 gün içinde öldü. Mezar taşında ölümüne düşürülmüş şu tarih mısra kayıtlıdır:

Bahayî Efendi'nin tarihi kişiliğinden ziyade şairliği, kültür ve edebiyat tarihi-miz açısından şüphesiz en önemli yönüdür. Küçük bir divan sahibidir.¹¹ Bir divançe de diyebileceğimiz eserin İstanbul Kütüphanelerinde tesbit ettiğimiz 28 adet yazma nüshası vardır. Ayrıca divan Sadettin Nüzhet tarafından 1933 yılında neşredilmiştir.¹² Bahayî Divanı'nda biri kaside beçe olmak üzere 6 kaside, 42 gazel, 2 mesnevî, 2 tarih, 8 kıt'a, 21 rubaî ve 1 beyit vardır. Divan'da, Tevhid, Münacât, Na't gibi şiirler yoktur. Mevcut 6 kasidenin 4'ü doğrudan doğruya zamanın padişahu IV. Murad vasfında övgüdür. Bir tanesi yine aynı padişaha övgü, son kaside ise IV. Murad'ın muhasiplerinden Silahdâr ve Kapdan-ı Derya Mustafa paşa'ya övgüdür. Bahayî'nin 6 kasidesinin de, 1622'den 1640'a kadar padişahlık yapan IV. Murad devrinde yazılmış olması dikkate şayandır. Zira Bahayî 54 senelik yaşantısında 6 ayrı padişah devri görmüştür. Bu padişahlar sırasıyla: I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed'dir. Bunlar içinde IV. Murad haricindeki diğer padişahlara kaside sunmaması ilginçtir. Halbuki hayatı azil ve sürgünlerle geçmiş birinin diğer padişahlar devrinde de hayatı ve mevki bakımından mevcut padişaha kaside sunma gereği ile karşılaşmış olması lâzımdır. Bahayî'nin bu tavrını karakterine bağlamak mümkündür. O, her makam, mevki sahibine değil de beğendiği, takdir ettiği kişilere kaside sunmuştur denilebilir.

Bahayî 6 adet kaside yazmış olmasına rağmen, O'nun için bir kaside şairdir diyemeyiz. Vasfî Mahir, Bahayî'nin kaside şairi olmadığını şöyle ifade ediyor: "Bahayî'nin kasideleri bazı müsbet vasıflarına rağmen Divan şiiri nev'inin birinci sınıf örneklerinden değildir...."¹³

Aynı konuda Harun Tolasa da "... Bahayî Efendi'nin kasideleri, O'nun şairliğinin odak noktasını teşkil etmezler. Bu yüzyılın ortalama sanat seviyesini tutturana pek çok şairde aşağı-yukarı bu değerde kasidelere rastlamak mümkündür....."¹⁴ diyor.

Şairin kasidelerinde methettiği kişiler hakkında kullandığı kelime ve deyimler, genellikle telmih, teşbih ve mübalağa sanatlarıyla hayatiyet bulmuştur. Bahayî'nin kasideleri üzerinde şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Bahayî'nin kasidelerinde belli bir ustalığın mevcudiyeti görülmesine rağmen sanat değeri açısından gazelleriyle kıyaslamak mümkün değildir.

Bahayî Divanı'nda dördü müzeyyel olmak üzere 42 adet gazel vardır. Gazeller sadece 14 harfle kafiyelenmiştir. Bunun sebebini de az sayıda gazel yazmasıyla izah edebiliriz. Gazeller daha ziyade 5 beyitlidir (23 gazel). Bu da şairin söz kalabalığından kaçınmağa özen gösterdiğinin, az sözle çok şey söyleme cihetine gittiğinin işaretidir. Bu özelliğini 17. yüzyılın diğer şairlerinde de görüyoruz. Sebki-hindî şairleri söyleyeceklerini dolgun ve kısa sözlerle ifade edebilme yeteneği kazanmışlardır. Bunun sonucu olarak gazelde beyit sayısı azalmıştır. Sebki-hindî

üslûbu 17. yüzyılda Türk şiirini derinden etkilemiştir. "Dilde ve anlamda, fikir ve hayallerde aşırı incelik ve derinlikleri olan bu üslûp özellikle gazelde kendini göstermiştir..."¹⁵ Bahayînin gazellerinde de sebk-i hindî'ye ait özellikleri bulmak mümkündür. Şiirinde mana ve hayal dolgunluğuna önem vermiş, mısraları titizlikle işlemiştir. Şiirleri şekil bakımından kusursuzdur. Çirkin, zevksiz ve ahenksiz bir kelimeye rastlanmaz. Az sayıdaki gazelleri O'na divan şairleri arasındaki yerini ve şöhretini kazandırmıştır. Aşıkâne olan bu şiirlerin hepsi belli bir seviyenin üzerinde, güzel şiirlerdir. Köprülü; Divan Şiiri Antolojisi'nde yer alan 17. asra ait mukaddime sinde "Bahayî ince ve zarif gazelleriyle mühim bir mevkie sahiptir"¹⁶ diyerek O'nun gazelciliğini takdir eder.

Gazellerinde dolgun bir içerik, akıcı ve yumuşak bir söyleyiş, duygulu bir anlatım vardır. Çağının yaşama biçimini, kişisel duygularını şiirleştirmede başarılıdır. Çağdaşlarına oranla, çok az şiir yazmasına karşılık yaratıcı gücünü ortaya koymuştur. Etkisinde kaldığı şairler büyük hayranlık duyduğu Şeyhülislâm Yahya ile Bakî'dir. Gazellerinde bu iki şairin yolunu izledi. Neşeden çok umutsuzluğun göze çarpuğı gazellerinde, hayal ve duygu bakımından olduğu kadar anlatımı bakımından da etkileyici şiirler yazmıştır. Gazellerinden "neylersin" redifli olanı kanaatimce en güzel şiiridir. Nailî başta olmak üzere bazı şairlerin bu gazele yazdıkları tahmis ve nazireler bunu ispatlamaktadır. Bir örnek olması açısından bu gazeli burda haurlatmakta yarar görüyorum.¹⁷

1. Dağıtdun hâb-ı nâz-ı yâri ey feryâd neylersin
Edüp fitneyle dünyâyı harâb-âbâd neylersin
2. Dil-i mecrûhuma rahm eyle kalsun dâm-ı zülfünde
Şikeste-bâl olan murgü edüp âzâd neylersin
3. Edersin gerçi her derde tabîbüm bir devâ ammâ
Cünûn-ı ehl-i 'aşk olunca mâder-zâd neylersin
4. Varup gîsü-yı zülf-i yâri biri birine katdun
Yine bir fitne tahrîk eyledün ey bâd neylersin
5. Şehîd-i tîg-i 'aşk-ı yârdur ser-cümle-i 'âlem
Urup şemşire dest ey gamze-i cellâd neylersin
6. Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ
Füsûn u fitneye geldükde ey Behzâd neylersin
7. Bahâyî-veş degülsin kâbil-i feyz-i safâ sen de
Tekellûf ber-araf ey hâtur-ı nâ-şâd neylersin

Bu gazele Havayî de bir tehzil yazmıştır. Bu tehzilin ilk beyti şöyledir¹⁸

Dagıtın arpa vü buğdayımı ey bâd neylersin
Edip hürmen-gehim yekser harâb-âbâd neylersin

Bahayî Divanı'nda yer alan iki mesnevî de Sultan Murad'ın vafında övgüdür. İlki 88 beyitlik bir "sakinâme"; ikincisi Bahayî'nin Kıbrıs'taki sürgün günlerinde Sultan IV. Murad'a affedilmesi amacıyla yazdığı yakarış ve övgü dolu 287 beyit tutarındaki "Niyaznâme"dir. Mesnevîlerinde de -özellikle ilk beyitlerde- gazellerinde görülen o aşıkane, ve insanı içten saran bir duygusallığı hissetmek mümkündür.

Sonuç olarak: Bahayî; devrinin 'ulema sınıfından biri olması yanında aynı zamanda önemli bir şairidir. Kuşkusuz çağının en büyük şairi değildir. Ama, Fuzûlî, Bakî, Nailî, Şeyh Galip ve Nedim gibi şairleri bir tarafa bırakırsak Bahayî, edebiyamızın az ama öz yazar güçlü şairlerinden biridir. Özellikle zamanında çok beğenilmiş ve takdir edilmiştir. Samimi, aşıkane gazelleriyle Türk Edebiyatı'na damgasını vurmuş ve kendisini kabul ettirmiştir.

DİPNOTLAR

* Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Arş. Gör.

1 Safayî, Tezkiretü's-Şu'ârâ; Süleymaniye Ktp., Esad Ef. 2549, 32^b

2 Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattatîn; ist. 1928, s. 709

3 İbrahim Hasip, Zeyl-i Zeylî's-Şakâyık; Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 242, 103^b

4 Şeyhî Mehmed, Vekayiu'l-Fudalâ; İst. 1989. C. I, s. 214, (Tıpkıbasım)

5 "... ikinci şeyhülislâm oluşunun yılında elli dört yaşında öldü":

Müstakimzâde, Mecelletü'n-Nisâb; Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 628, 150^b

6 "... ikinci kere şeyhülislâm oldukda 54 yaşında iken rihlet etti ..."

Müstakimzâde; a.g.e., s. 709

7 "... Vefatında sinni altmışa karîb idi ...": Katip Çelebi, Fezleke; İst. 1287, C. II, s. 397; Naimâ, Tarih-i Naimâ; ist. 1280, C. V, s. 374.

8 1004 (1595) Tarihini veren diğer kaynaklar: İlmiye Salnâmesi, , İst. 1334, s. 458; Mehmed Tefvik, Kafîle-i Şu'ârâ, İst. 1290, s. 65.; İ.H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, -İst. 1971, C. V. s. 124; A. Altınsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ank. 1972, s. 73.

9 Faik Reşad, Teracüm-i Ahvâl; İst. 1313, s. 28.

10 Mehmed Asım, Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr; İst. Üniv. Ktp. TY. 240, 4^a; İbrahim Hasip, a.g.e., 105^a

11 Bahayî'nin hayatı ve Divanıyla ilgili geniş bilgi için bkz.

Uludağ, Erdoğan; Şeyhülislâm Bahayî Divanı (inceleme-Karşılaştırmalı Metin) Atatürk Üniv. SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992, III+57+117 s.

12 Ergün, S. Nüzhet; Şeyhülislâm Bahayî. Hayatı ve Eserleri, İst. 1933, XL+95 s.

- 13 Kocatürk, Vasfi Mahir; Türk Edebiyatı Tarihi, Ank. 1970, s. 450.
- 14 Tolasa, Harun; Şeyhülislâm Bahayî Efendi Divanı'ndan Seçmeler, İst. 1979, s. 33.
- 15 İpekten, Haluk; Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri, Ank. 1985, s. 26.
- 16 Köprülü, M. Fuad; Eski Şairlerimiz. Divan Şiiri Antolojisi, İst. 1931, s. 325.
- 17 Uludağ, Erdoğan; a.g.t. gazel, 29.
- 18 Tahirü'l-Mevlevî; Edebiyat Lügati, İst. 1973, s. 155.